

3 June 2015

Mukambelatikonkulu u vika hi mimbuyelo leyi nga erivaleni leyi kombisaka ku antswisiwa ka vukamberi bya ti nkoka ta mfumo wa muganga

CAPE TOWN – Ku engeteleka loku nga erivaleni eka timasipala na mavandla ya timasipala lama nga hava mavonelo ya vukamberi bya swa timali lama pfumalaka ti nhlamuselo leti twisisekaka laha ku nga hava leswi hoxekeke (leswi talaka ku vitaniwa' vukamberi bya nkoka byo pfumala swihoxo') eka lembe ximali ra 2013-14 i goza leri khensekaka swinene eka mafambiselo ya kahle lama hetisekeke eAfrika Dzonga eka xiyenge xa mfumo, leswi swi vuriwile hi Mukambelatikonkulu Kimi Makwetu namuntlha.

Makwetu loko a humesa xiviko xa mimbuyelo ya vukamberi bya nkoka ta mfumo wa muganga xa lembe leri nga eku kamberiwani u vule leswaku ku ya emahlweni ku antswisiwa ka mimbuyelo ya vukamberi bya nkoka wa timasipala swi tano hikwalaho ka vurhangeri bya tipolitiki na vufambisi eka swiyimo hinkwaswo swa mfumo "leswi sungulaka ku humesela hungu lerinene na xikombiso xa vurhangeri eku tiyisisa leswaku swilo swa masungulo swa mafambiselo ya kahle swi kona no tirhisiwa hi tindlela hinkwato", hi ku fambisana na hungu ra hofisi ya yena leri yaka emahlweni ra mafambiselo ya kahle eka xiyenge xa mfumo.

AG u vule leswaku timasipala na mavandla ya timasipala lama humeleleke kumbe ku ya emahlweni ya hlayisa xiyimo xa wona xa vukamberi bya ti nkoka lebyi nga hava swiphiso swa lembe leri hundzeke va "amukele kumbe ku tlhelela eka swilo swa masungulo swa mafambiselo lama baseke". Leswi swi katsa mitirho yo kala yi nga nyawuli yo tani hiku:

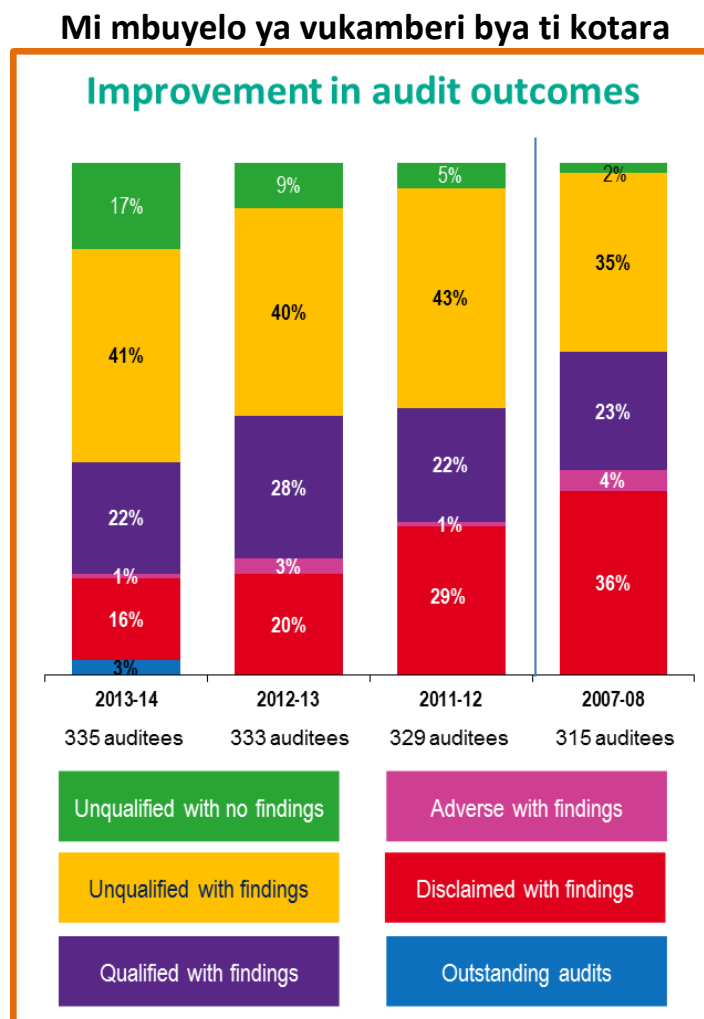
- tivisiwa ka tinkota ka masungulo na mitirho ya vulawuri ya siku na siku
- landzeleriwa ka milawu hinkwayo
- thola no hlayisa swiyimo swa vatirhi va mafambiselo ya tinkota ni timali lava nga ni vuswikoti bya xiyimo xa xithekiniki lexi lavekaka ni ntokoto; no
- pfumelela muofisinkulu wa swa timali ku hlayisa tirhekhodo ta swa timali no va ni vutihlamuleni byo vika hi swona eka mufambisi wa masipala.

Eka swiviko swa yena swa lembe Mukambelatikonkulu wa Afrika Dzonga (AGSA) u kambela:

- tinhlamuselo ta kahle na ku pfumaleka ka swihoxo eka switatimente swa timali
- mahungu ya ku humelela lama tshembekeke no va kahle hi ku ya hi swikongomelo swo vika eka swikongomelo swa matirhelo leswi vekiweke; na
- malandzelelo ya milawu na swinawana hinkwaswo leswi lawulaka timhaka ta swa timali.

Nhlangano lowu kamberiweke wu va ni vukamberi bya tinkota lebyi pfumalaka swihoxo loko switatimente swa wona swa timali swi ri hava swivutiso leswi nga hava tinhlamuselo, laha ku nga hava timhaka ta vukamberi leti kombisiweke hi mayelana na swiviko swa swikongomelo leswi vekiweke kumbe ku landzeleriwa ka milawu na swinawana.

Mimbuyelo ya vukamberi bya ti nkoka ta vakamberiwa va 325 auditees (timasipala ta 268 na mavandla ya timasipala ya 57) swi katsiwile eka xiviko lexi xo angarhela.

Vukamberi bya nkoka byo pfumala swihoxo (xiyimo xa rixaka hiku angarhela)

Makwetu u vule leswaku nhlayo hinkwayo ya timasipala na mavandla ya timasipala leti nga na vukamberi bya nkoka lebyi pfumalaka swihoxo byi tlakukile ku suka eka 30 eka lembe-ximali ra 2012-13 ku fika eka 58 hi lembe-ximali ra 2013-14, kasi a ku ri na nkombo ntsena hi lembe-ximali ra 2007-08, mbuyelo lowu kuceteleke ku simekiwa ka Pfhumba ra Vukamberi bya nkoka byo Pfumala swihoxo (Operation Clean Audit). Leswi swi yimela ku ringana 40 (14%) wa timasipala na ku ringana 18 (32%) wa mabindzu ya timasipala etikweni hinkwaro. U vule leswaku leswi swi fanele ku tekeriwa enhlokweni leswi vakamberi va 27 (timasipala na mavandla) na wona ya amukele mavonelo ya vukamberi bya nkoka lebyi pfumalaka swihoxo hi 2012-13, leswi ku nga “xikombiso lexi tiyisaka nhlana leswaku ku antswisiwa loku eka vakamberiwa ku hlayisekile”.

Makwetu u kombisile leswaku vakamberiwa lava welaka eka xiyenge xa vukamberi lebyi pfumalaka swihoxo va kongomisile eka ku tiyisa matikhomelo na vulanguteri eka mafambiselo ya swa timali swa vona. Matikhomelo lama va ma amukeleke no ya emahlweni va ya tirhisa a ku ri ku:

- a) Humesa switatimente swa timali leswi nga hava swihoxo (swihoxo swi vula ku kayivela kumbe ku pfumaleka ka mahungu ma n’wana leswi nga ni nkoka lowukulu laha swi khumbaka vutshembeki na ku tshembeka ka switatimente swa timali).
- b) Landzelela milawu ya nkoka.
- c) Pima no vika hi matirhelo ya vona (eka xiviko xa matirhelo xa lembe xa vona) hi ku ya hi swikongomelo swa matirhelo leswi vekiweke ekusunguleni eka makungu ya nhluvukiso lama hlanganisiweke (IDP) na/kumbe makungu ya vukorhokeri bya lembe na makungu ya ku tirhisiwa ka mpimanyeto (SDBIP) hi ndlela leyi pfunaka no tshembeka.
- d) Vani swipimelo swa kahle/kumbe ku tirha eka swivandla leswi lavaka ku ya emahlweni swi antswisiwa ku tiyisisa leswaku xiyimo xa vukamberi bya nkoka bya swona byi hlayisiwa. Leswi swi katsa:
 - o kuva varhangeri va tumbuluxa mbangu wa kahle eka vulawuri bya le ndzeni na vulanguteri;
 - o valawurinkulu va tiyisisa leswaku ku na vulawuri bya xiyimo xa le henhla bya swa timali na mafambiselo ya matirhelo
 - o ku simekiwa matikhomelo ya masungulo na vulawuri swa tirhisiwa eka tirhekhodo ta minxavelano ya siku na siku xikan’we na ya n’hweti na n’hweti.
- e) Va ni vatirhi va nkoka lava tirhisanaka eku ringeta ku ku tiyisisa vutshembeki bya switatimente e swa timali na swiviko swa matirhelo. Vukamberi lebyi byi twisise leswaku ku tiyisisiwa ka vutshembeki bya mahungu eka switatimente e swa timali na swiviko swa matirhelo swi suka swi huma eka migingiriko ya mafambiselo/vurhangeri na le eka vaseketeri va valawuri, xikombiso swiyenge swa vukamberi bya le ndzeni na tikomiti ta vukamberi bya tinkota.
- f) Tiyisisa leswaku ku hlayisiwa ka tirhekhodo na vulawuri bya matsalwa swi endliwa tani hi ntirho wa nkoka wa ndzawulo

- g) Tiyisisa leswaku swivandla leswi nga kona eka mi ntirho ya nkoka swa pimiwa, laha ku nga ni ntshamiseko eka xiyimo xa mufambisi wa masipala/mufambisinkulu, mufambisinkulu wa swa timali ni nhloko ya yuniti ya mafambiselo ya ku xaviwa ka ti nhundzu.

Mimbuyelo yo angarhela ya swifundzeninkulu yi nga longoloxiwa hi ndlela leyi landzelaka:

1. Swifundzeninkulu swi na mafambiselo ya swa timali yo ringanela no lawula ma tikhomelo eka timasipala to tala. Eka xiyimo lexi ku na swifundzeninkulu swa Gauteng, KwaZulu-Natal na Western Cape.
2. Xiyimo xavumbirhi xa swifundzeninkulu xi kombisile ku kayivela ka fambiselo ra kahle eka mimbuyelo ya vukamberi bya tinkota, laha ku nga na swiphiso swo tala swa mafambiselo ya swa timali ni vulawuri. Timasipala to tala le swifundzeninkulu swa Eastern Cape, Mpumalanga na Northern Cape ti kumeka eka xiyimo lexi.
3. Xiyimo xo hetelela xa timasipala i xa timasipala leti ma tikhomelo ya swa timali ya nga hava matimba laha ku nga na ku kayivela lokukulu ka vulawuri eka timasipala to tala. Eka xiyimo lexi xa vunharhu na xo hetelela, ku kumeka timasipala eka swifundzeninkulu swa Free State, Limpopo na North West.

Vulawuri lebyi kayivelaka, leswi talaka ku humelela eka timasipala leti tsandzekeke ku kuma vukamberi bya tinkoka lebyi nga hava swihoxo, byi endla leswaku sisitimi yi nga koti ku lwisana na ku tirhisiwa hi ndlela yo biha na ku lahlekeriwa hi vuthala lebyi pfunetaka ku hlamusela minxavelano.

Swifundzeninkulu leswi nga ni mafambiselo ya kahlenyana ya swa timali na vulawuri eka timasipala to tala

Makwetu u vule leswaku swifundzeninkulu swo hlaya swi kombisile ku antswanyana eka mimbuyelo ya vukamberi bya tinkoka ya swona, laha nhlayo yikulu ya lava pfuneteke eka vukamberi bya tinkoka lebyi pfumalaka swihoxo yi kumekaka eGauteng laha ku nga na 13, KwaZulu-Natal yi nga na 20 na le Western Cape laha ku nga na 18.

Timasipala to tala na mavandla ya timasipala e swifundzankulu leswi a ti ri na vulawuri bya le ndzeni bya kahle/kumbe a ti ri ku languteni ka swivandla swa ntirho leswi a swi lava ku ya emahlweni swi langutiwa. Vulawuri lebyi byi fambelana na swiyimo swo tala leswi nga tatiwangiki hi vatirhi va nkoka lava se va fikeleleke swilaveko swa ntirho leswi tivisiweke. Leswi swi endlile leswaku vakamberiwa vo tala va kota ku humesa switatimente swa timali leswi a swi ri hava swihoxo na ku landzelela milawu ya nkoka.

AG u vule leswaku “u khensa ntirho lowu endlwaka hi tiyuniti ta vukamberi bya le ndzeni, ti komiti to kambela nkoka, tihuvo, na tiMPACs na mavandla lama kondletelaka hi ku tirhisa vu tihlamuleri bya vulanguteri eku ringeteni ku antswisa mafambiselo ya mfumo wa muganga e swifundzeninkulu leswi”.

Kambe hambiswiritano, Makwetu a nga tilumanga ku tsundzuxa leswaku “hambileswi ku nga na ku antswa eka mimbuyelo leswi a swi fanelaga ku tlangeriwa”, ku antswisiwa kun’wana loku ku vile kona hikwalaho ko tiseketela ngopfu eka vatsundzuxi na ku lulamisa swihoxo leswi kombisiweke hi vakamberi

vatinkota enkarhini wa endlelo na swona nhlayo ya vakamberiwa lava nga ni timhaka ta mafambiselo ya ku xaviwa ka tinhundzu ya ha ri ehenhla swinene eka xiyenge lexi xa swifundzeninkulu.

Timasipala leti ti vile na ntsengo wa R3, 643 tibilyoni wa matirhiselo ya timali lama nga riki ya ntolovelo lama veke kona, laha ku ringana R3,3 wa tibilyoni yi tirhisiweke hi timasipala leti nga kumangiki vukamberi bya nkoka lebyi baseke eka xiyenge lexi. Ntsengo wa matirhiselo lama nga riki ya ntolovelo eka timasipala tale Gauteng i R1,1 wa tibilyoni; KwaZulu-Natal R2,3 wa tibilyoni; na R162 wa mamilyoni eWestern Cape.

Swifundzeninkulu leswi nga va ni ku humelela ku ntsongo loku nga ni swilo swa kahle swa mafambiselo na vulawuri bya swa timali leswi kayivelaka

Swifundzeninkulu leswi welaka eka timasipala to tala na mavandla ya timasipala eka xiyimo lexi i swifundzeninkulu swa Eastern Cape, Mpumalanga na le Northern Cape. Xi n'wana na xin'wana xa swifundzeninkulu leswi xi ve na masipala un'we wa xifundza loyi a kumeke mbuyelo wa vukamberi bya nkoka lebyi pfumalaka swihoxo xo sungula kumbe ku hlayisa mavonelo ya vukamberi bya nkoka lebyi pfumalaka swihoxo.

Nkoka wa switatimente swa timali leswi nyiketaweke eka vukamberi ka ha ri xiphico e swifundzeninkulu leswi kombisaka ku tiseketela ka vakamberiwa eka endlelo ra vukamberi leswaku va kuma vukamberi lebyi nga hava swihoxo. Ka ha ri na ku tiseketela ngopfu hi vatsundzuxi loko swi ta eka swiviko swa matirhelo na swiviko swa timali, swi kombisa leswaku swivilelo leswi nga kona hi mayelana na vulawuri bya le ndzeni na ku pfumaleka ka swikili eka vakamberiwa lava a swi si lulamisiwa hi ndlela leyi enerisaka.

AG u kombise ku vilerisiwa hi xiyimo xa le henhla xa ku tsandzeka ka ku xaviwa ka tinhundzu ku landzelela maendlelo lama susumetiwa hi swilo swo kala swi nga ri kahle swa ku xaviwa ka tinhundzu, mitlimbo ya mintsakelo na ku tsandzeka ka vulawuri bya le ndzeni leswi vangeke ku tirhisiwa hi ndlela yo kala yi nga ri ya ntolovelo ka tibilyoni ta R4,155 loku veke kona eswifundzeninkulu leswi. Xiphemu xa Eastern Cape xa matirhiselo lama i R3, 36 tibilyoni; Mpumalanga R567 wa timilyoni; na Northern Cape R238 wa timilyoni. Xiphemu lexi xi faneleke eka timasipala leti kumeke mihlahluvo leyi baseke i R15,4 wa timilyoni. Swiyimo hinkwaswo swa vurhangeri swi fanele ku va xikombiso xa kahle laha swi faneleke ku tirhana hi ndlela leyi kombisaka ku tiyimisela loko swi ta eka ku tsandzeka ku landzelela milawu.

Mimbuyelo ya vukambisisi bya vulawuri bya nkoka na xiyimo xa ntiyisiso lowu nyikiwaka hi vatirhi va nkoka swi kombisa ku ve ni ku nghenelela loku nga pfuneki nchumu eka matirhelo lama nga tsakisiki na ku nghenelela ka vurhangeri lebyi tsandzekaka ku endla swiboho ku lulamisa swivangeloxidzi swa lembe leri hundzeke.

Swa tsakisa ku vona ku tiyimisela ka vurhangeri bya swa tipolitiki eswifundzeninkulu leswi ku ringeta ku antswisa mimbuyelo ya vukamberi bya nkoka. Yi n'wana ya matshalatshala lama ya katsa ku twananisiwa ka migingiriko ya tindzawulo ta swifundzankulu ta CoGTA na Timali na ku nyika matimba timasipala ta swifundza ku antswisa mimbuyelo ya vukamberi bya tinkota ta timasipala ta le kusuhi.

Swifundzankulu laha ku nga na mafambiselo ya swa timali yo pfumala matimba eka timasipala to tala

Vakamberiwa eka xiyimo lexi va kumeka eswifundzeninkulu swa Free State, Limpopo na le North West. Ku hava mukamberiwa na un'we loyi a kumeke mavonelo ya vukamberi bya tinkota lebyi pfumalaka swihoxo naswona vakamberiwa vo tala exifundzeninkulu xin'wana na xin'wana va kumile vukamberi bya tinkota lebyi nga na swivutiso, lowu nga riki kahle kumbe lowu nga hava mavonelo ya vukamberi bya tinkota. Hi ku angarihela vakamberiwa vo tala a va ri na vulawuri lebyi kayivelaka lebyi endlaka leswaku sisiteme ya vona yi nga koti ku lwisana na vuxisi na ku lahlekeriwa hi vuthala bya vukamberi leswi pfunaka ku hlamusela minxavelano ya vona.

Nkoka wa switatimendhe swa timali leswi nyiketaweke eka vukamberi a swi nga ri kahle eka ku ringana 92% ku fika eka 97% wa vakamberiwa eswifundzeninnkulu leswi. Leswi i xikombiso xa ku tsandzeka ka mbangu wa vulawuri bya le ndzeni eka timasipala to tala. Swivandla eka mitirho ya nkoka swi fanele ku tshama swi tekeriwa enhlokweni eFree State na le North-West ngopfu ngopfu swivandla swa Nhloko ya SCM leswi talaka ku va ni nhlayo ya le henhla leyi hundzaka 50%. Vakamberiwa lava vo tala a va tihise vatsundzuxi lava va va hakeleke mali yo tala leswaku va va pfuna ku vika xiyimo xa hi matirhelo na xa swa timali, kambe leswi a swi vangi na mbuyelo lowu tsakisaka hikwalaho ko pfumaleka ka mbangu wa vulawuri lowu nga riki kahle.

Mafambiselo ya ku xaviwa ka tinhundzu a ya ri ntlhontlho lowukulu laha ku nga ni matirhiselo yo kala ya nga ri ya ntolovelo lama endlaka ntsengo wa R3,651 wa tibiliyoni eswifundzeninkulu hi vunharhu bya swona. Free State yi na vutihlamuleri bya timiliyoni ta R934; North West R1,899 wa tibiliyoni; kasi Limpopo R818 wa timiliyoni. Ku pfumaleka ka vutihlamuleri bya lava tsandzekaka byi ya emahlweni ku va mhaka ya nkoka eka ku pfumaleka ko landzelela milawu. AG u vule leswaku vurhangeri na byona a byi tekanga magoza lama vonakaka lama ringetaka ku antswisa xiyimo no lulamisa swivangeloxidzi swa timhaka leti kumiweke hi vukamberi bya tinkota.

Huvo yo endla milawu ya xifundzankulu na tindzawulo ta swifundzankulu leti kondletelaka ti kombisiwe ku va ti nyika nseketelo wa xiyimo xale hansi/lowu pfumalaka ntshembo eka xifundzankulu xin'wana na xin'wana. Tihofisi ta Tiphurimiya ti fanele ku seketela mitirihsano ya tindzawulo ta mfumo hi ku tirhisana swin'we na vulanguteri bya tindzawulo timbirhi leti kondletelaka hikwalaho kova hinkwato ka tona ti ri na nkhumbo wa xiviri eka mitirho ya timasipala.

Rendzo ra AG eka timasipala ku twisisa ku yelana loku nga kona exikarhi ka vukamberi bya nkoka lebyi baseke na ku phakeriwa ka vukorhokeri

AG u endzele timasipala leti a ti kume vukamberi bya nkoka byo pfumala swihoxo to hambana etikweni hinkwaro e ti n’hwetini to sungula ta 2015. Rendzo leri a rikatsa timasipala tale KwaZulu-Natal, Western Cape, Mpumalanga, Gauteng na tale Eastern Cape.

Makwetu u vule leswaku rendzo leri a ri ri na xikongomelo xo tlangela ku humelela ka timasipala hikwalaho kuva ti kume vukamberi bya nkoka lebyi baseke, kasi hi le tlhelo a ku ri nkarhi wo va yena a twisisa ku yelana exikarhi ka ku kuma vukamberi bya nkoka lebyi pfumalaka swihoxo na ku phakeriwa ka vukorhokeri.

AG u vule leswaku “Hinkwerhu swin’we na vurhangeri bya timasipala leti, hi ve na nkarhi wo vulavula hi nkoka wa mafambiselo lama baseke tani hi mhaka ya nkoka eka ku phakeriwa ka vukorhokeri. Timasipala na kambe ti ve na nkarhi wo kombisa swivumbeko swa mafambiselo ya tona tani hi xiphemu xa nkoka eku tiyisiseni mi mbuyelo ya vukamberi bya nkoka lebyi baseke. Vurhangeri bya swa tipolitiki na bya mafambiselo a byi ri na mina eka tiphurojeke tin’wana ta nkoka, laha va hi nyikeke mahungu lama nga ni vuxokoxoko ya hilaha tiphorojeke leti ti fambisiwaka hakona leswaku ti kota ku pfuna vaaki va le kusuhi. Tani hi xiphemu xa xi endleko, tiphorojeke leti a ti katsiwile eka swikongomelo swa xiviko xa matirhelo masipala (APR) swinw’e nale ka swivandla swa ntirho swa nkoka (KPAs) kumbe swikombiso swa ntirho swa nkoka (KPIs) eka swiviko swa tona swa lembe swa 2013-14. AG u kombisile ku tinyungubyisa loko a ku ndzi tsakisiwile hi ntirho wa xiyimo xale henhla lowu endlwaka hi timasipala leti, leti tin’wana ta tona ti kumekaka ematikoxikaya kambe ti le ku endleni ka ntirho wa nkoka lowu pfunaka vaaki va tona. Timasipala leti ti kombisile leswaku loko u ri na vulawuri bya mafambiselo bya kahle bya masungulo na matikhomelo ya kahle, u nga swi kota ku swi tirhisa ku antswisa vutomi bya vaaki va wena,”.

Matshalatshala ya nkoka ya vurhangeri eka ku antswisa vukamberi bya nkoka na ku tiyisisa mafambiselo ya kahle

AG u vule leswaku hofisi ya yena hi ku khutaziwa hi migingiriko ya mfumo yo tani hi xitirateji xa ku tlhela eka swilo swa masungulo leswi swi nga ta va ni nkhumbo lowukulu eka vukamberi bya tinkota lebyi baseke na mafambiselo ya kahle loko swi simekiwe hi ku hetiseka. Makwetu u vule leswaku tinhlamulo ta kahle ku sukela eka ku nghenelela ka vaholobyenkulu, swipikara na swirho swa tihuvonkulu (MECs) leswi nga ni vutihlamuleri bya swa timali na mfumo wa muganga swi ve ni nkhumbo wa kahle eka mimbuyelo ya vukamberi bya nkoka bya 2013-4.

Makwetu u gimetile hi ku vula leswaku “varhangeri lava va le ku tirheni hi matimba ku seketela pfhumba ra vukamberi bya nkoka lebyi baseke na mafambiselo ya kahle hi ku angarihela. Hikwalaho ka ku

tinyiketela ka vona ku rhangela ku simekiwa ka matikhomelo ya kahle eka timasipala ta vona, mimbuyelo ya vukamberi bya tinkota ya nkarhi lowu taka yi ta va eka xiyimo xo antswa swinene – mafambiselo ya kahle lama angarhelaka. Hofisi ya hina yi ta ya emahlweni yi tirhisana swin’we na vona na ku dyondza swokarhi eka mintokoto ya varhangeri lava, loko hi le tlhelo yi ri karhi yi dyondzisa vu swikoti bya vona hi xikongomelo xo antswisa mafambiselo ya swa timali na swiviko swa matirhelo eka mfumo wa muganga”.

Vuxiyaxiyi byin’wana bya nkoka bya mihlahluvo

Ku ya emahlweni ku antswisiwa ku nyiketwa ka switatimente swa timali

Xiviko xa AG xi kombisa leswaku ku lava ku ringana vakamberiwa va 323 (96%) va nyiketile switatimendhe swa timali swa vona leswaku swi kamberwa hi siku ra 31 Mhawuri 2014 (kumbe 30 Ndzati 2014 loko ku katswia na switatimendhe swa timali leswi hlanganisiweke) tanihi laha swi lavekaka hi kona ku ya hi nawu. Swiviko swo ringana khume a swi nga si nyiketwa hi siku ro hetelela ro katsiwa ka swiviko eka xiviko xo angarhela, laha swo ringana nkaye se swi heleke ku fikela sweswi.

Ku antswisiwa eka mafambiselo ya vatsundzuxi

Swiviko swi kombisa leswaku vakamberiwa vo ringana 84% va tirhisile vatsundzuxi ku va pfuna hi tlhelo ra swiviko swa timali kumbe ku lulamisa mahungu ya matirhelo, kumbe eka swivandla hi swimbirhi ka swona (laha ku nga na ku tlakuka ku suka eka 80% loko swi pimanisiwa na lembe leri hundzeke).

Mpimanyeto wa tihakelo ta vukorhokeri bya vatsundzuxi wu pimanyetiwa ku va wu ringana R821 wa timiliyoni, leswi katsaka na timali leti tirhisiweke hi vatameri va mikwama na tindzawulo ta mfumontirhisano. Ntsengo wu engetelekile ku suka eka timiliyoni ta R725 timiliyoni elembeni leri hundzeke, naswona wu yimela ntsena xiphemu xa mpimanyeto wa timiliyoni ta R3 151 lowu tirhisiweke eka vukorhokeri bya vatsundzuxi hi mfumo wa muganga.

Hi ku angarhela vakamberiwa vo ringana 55% lava pfunetiweke va vile na vukamberi bya tinkota lebyi nga hava swivutiso/tinhlamuselo leti nga ringanangiki/kayivelaka – leswi swi yimelaka ku antswisiwa lokokulu loko swi pimanisiwa na 46% hi 2012-13. Hi tlhelo rin’wana, 58% va papalatile swivutiso swa nkoka wa swiviko swa lembe swa vona – leswi yimelaka ku antswisiwa ku suka eka 55% hi 2012-13.

Makwetu u vule leswaku vukamberi bya tinkota bya hofisi ya yena ya mafambiselo ya vatsundzuxi eka vakamberiwa vo ringana 293 yi kombisile leswaku ku na ku tsandzeka eka 184 (63%) wa vakamberiwa lava, leswi kombisaka ku antswanyana lokokulu loko swi pimanisiwa na vakamberiwa vo ringana 197 (79%) hi 2012-13. AG u vule leswaku “Timhaka leti hi ti kumeke ti katsa ku pfumaleka ka ku dyondzisiwa ka swikili, mafambiselo lama nga riki kahle ya ntirho na vulanguteri bya vatsundzuxi na maendlelo yo kala ya nga ringananga ya vupulani hi tlhelo ra vatsundzuxi”.

Ku hunguteka ka matirhiselo ya timali hi ndlela yo kala yi nga ri ya ntolovelo xi kan'we na matirhiselo ya mali lama nga riki kahle, kambe leswi kombisaka ku tlakuka ka matirhiselo lama nga hava mpfumelelo

Ku vile na matirhiselo ya swa timali yo kala ya nga ri ya ntolovelo yo ringana timiliyoni ta R11 473 eka vakamberiwa va 264 – leswi kombisaka ku antswanyana ku suka eka R12 226 wa timiliyoni leti tirhisiweke hi vakamberiwa va 270 hi 2012-13. AG u vule leswaku ku kala ku nga landzeleriwi swilaveko swa endlelo ro xava tinhundzu ku vile xivangelonkulu xa matirhiselo lama nga riki ya ntolovelo.

AG u hlamuserile leswaku “A hi endlanga mindzavisiso eka matirhiselo lama nga riki ya ntolovelo, hikwalaho kova ntirho lowu wu ri ntirho wa huvo. Kambe hi ku tirhisa vukamberi bya tinkota bya ntolovelo bya hina hi kotile ku kumisisa leswaku ku vile na tihakelo ta switirhisiwa leti amukeriweke ta timiliyoni to ringana R6 598 (58%) leti a ti ri matirhiselo yo kala ma nga ri ya ntolovelo ya ku xaviwa ka tinhundzu hambileswi a ku nga landzeleriwanga maendlelo lama lawulaka ku xaviwa ka tinhundzu. Kambe hambiswiritano, a hi nge tiyisisi leswaku tinhundzu leti ti xaviwile hi ku tirhisa nxavo wa kahle na leswaku nkoka lowu a wu languteriwile wu kumekile”.

Matirhiselo ya timali yo kala ma nga ri kahle ya timiliyoni ta R687 ya vile kona eka vakamberiwa vo ringana 250 – laha ku nga na ku antswanyana loko swi pimanisiwa na timiliyoni ta R860 leti tirhisiweke hi vakamberiwa va 222 elembeni leri hundzeke. Matirhiselo lama nga hava mpfumelelo ya timiliyoni ta R11 402 ya vile kona eka timasipala to ringana 190 (71%) – laha ku nga na ku tlakukanyana loko swi pimanisiwa na timiliyoni ya R8 502 lama tirhisiweke hi 175 wa timasipala elembeni leri hundzeke. Hi ku angarhela ku vile na 61% wa matirhiselo ya mali lama nga hava mpfumelelo lama yelanaka na swilo leswi nga riki swa mali ya khexe swo tanihi mimpimanyeto ya mindzahlekelo na swilaveko.

Xiyimo xa kahle xa swa timali xa timasipala

Makwetu u gimetile hi ku vula leswaku “ku na ntshikelelo lowukulu wa swa timali eka xiyimo xa timasipala, tanihi laha swi kombisiweke hakona eka xiviko lexi ”. AG u tsundzuxile leswaku “nkatsano wa xiyimo xa khombo xa swa timali, xikan'we na vulawuri byo kala byi nga nyawuli swi fanele ku va swikombiso leswi ringaneke ku va ku simekiwa xilaveko xa xihatla xo antswisa xiyimo eka mfumo wa muganga wa hina”.

Xi humesiwile hi: Mukambelatinkotankulu wa Afrika Dzonga (**Auditor-General of South Africa**)

Ti hlanganise na: Africa Boso • (012) 422 9880 • Africab@agsa.co.za

Tihlanganise na AGSA eka Twitter: https://twitter.com/AuditorGen_SA

Nhlamuselo ya mahungu: Xiviko lexi *Hlanganisiweke* xo angarhela xa mimbuyelo ya MFMA ya vukamberi bya nkoka bya mfumo wa muganga na swiviko hinkwaswo swa swifundzankulu swa kumeka eka www.agsa.co.za. Xiviko lexi xa mahungu na mindzhundzhuluxo ya xona ya kumeka hi tindzimi ta Xisuthu, Xitsonga, Xiqhosa, Xizulu na Xibunu eka webusayiti.

Mahungu hi AGSA: AGSA i vandla ra vukamberi bya nkoka ra xiyimo xa le henhla etikweni hinkwaro. I vandla ri ri roxe leri hi ku ya hi nawu ri faneleke ku kambela nkoka no vika ndlela leyi mfumo wu tirhisaka hi yona mali ya vahakeri va xibalo. Lexi xi vile xikongomelonkulu xa AGSA ku sukela loko yi simekiwile hi 1911 – vandla ri tlangenerile 100 ra malembe ya ntirho wa rona wa matimu yo kambela nkoka wa mfumo hi 2011 .